

PROBLEM NACIONALIZMA PRI ERNESTU GELLNERJU

Povzetek: V članku avtor predstavlja nekaj najpomembnejših konceptov, skozi katere Ernest Gellner poskuša pojasniti fenomen nacionalizma. Gellnerjevo izhodišče je trditev, da nacionalizem ni nekaj "večnega", kot to trdijo nekateri drugi teoretiki nacionalizma, ampak je bistveno vezan na nastanek industrijske družbe. V industrijski družbi postane zaradi spremembe produkcijskega načina (semantično delo vse bolj zamenjuje fizično delo) natančna komunikacija nujni predpogoj napredka. Ker je edina entiteta, ki je sposobna oblikovati splošni izobraževalni sistem nacionalna država, postane obvladovanje visoke (nacionalne) kulture nujni pogoj učinkovite posameznikove participacije v družbi. V tem kontekstu postane posameznikova etničnost izjemno pomembna, kajti pripadnost neki etniji sedaj pomeni stvar preživetja. Po Gellnerjevi razlagi do takšne zaostrojitve pomena etnične pripadnosti (in posledično nacionalizma) pride samo v moderni družbi, kar pa sicer še ne pomeni, da je etnična pripadnost v tradicionalni družbi nepomembna - je le ena od številnih značilnosti, na katerih je utemeljena posameznikova identiteta.

Ključni pojmi: Gellner, nacionalizem, etnija

Uvod

Lani je svojo življensko pot končal dr. Ernest Gellner, eden izmed nedvomno najzanimivejših družboslovcev našega časa. Skozi vse svoje življenje se je na izredno luciden način spoprijemal z številnimi teoretskimi problemi na širokem področju družboslovnih znanosti in si pri tem ni dovolil, da bi ga karkoli ustavljalo. V tem duhu se je nekako v zadnjem desetletju svojega življenja pričel zanimati za fenomen nacionalizma in je, kljub svoji starosti, uspel v tem času izdelati neovomno eno najvplivnejših interpretacij tega fenomena.

Ker sem v šolskem letu 1995/95 imel srečo, da sem na svojem podiplomskem študiju na Central European University v Pragi poslušal v živo predavanja profesorja Gellnerja, bi rad, nekako in memoriam, predstavil slovenskemu bralstvu vsaj nekaj temeljnih potez njegove teorije nacionalizma. Sicer so njegove ideje že same

* mag. Peter Stankovič, Fakulteta za družbene vede.

po sebi dovolj zanimive, da zaslužijo vsaj kratko predstavitev, poleg tega pa me je k pričujočemu pisanju spodbudila tudi misel, da smo študentje naše generacije na CEU "ujeli" profesorja Gellnerja v toku porajanja njegovih novih premislekov o fenomenu nacionalizma, premislekov, ki jih žal potem ni uspel več objaviti. Naj tako vsaj nekaj od tega izpostavim na tem mestu.

Kaj je nacionalizem?

Nacionalizem je Ernest Gellner na svojih predavanjih definiral kot princip, ki legitimira določeno vlado: vlada je legitimna le, če se etničnost in država prekrivata. V nasprotnem primeru pride do porasta nacionalističnega sentimenta, ki je podlaga nacionalističnemu gibanju. Vendar to velja le za približno zadnjih 200 let, prej po njegovem mnenju nacionalizem ni imel neke vidnejše vloge v družbenem življenju. Gellner s tem ne pravi, da je bil nacionalizem prej popolnoma odsoten, ali pa da v zadnjih dvesto letih nimamo opravka tudi s kakšnimi drugimi gibanji, vendar pa v osnovi ostro nasprotuje t.i. primodialistom, ki trdijo, da je bil nacionalizem od vedno pomemben in pri tem navajajo na primer škotski nacionalizem, ki sega dejansko dosti dlje v preteklost. Gellner pravi, da teorije o "naravnosti" nacionalizma počivajo na zmotnih predpostavkah, kajti:

1. ljudje niso od vedno živeli v državah,
2. nikakor ni nujno, da so ljudje preferirali vladarje svoje lastne etničnosti (lep primer tega imamo Slovenci s "kraljem Matjažem", ki je bil v resnici madžarski kralj Mathias Korvin), in
3. primeri inter-etničnega sovraštva so sicer obstajali že pred moderno dobo, vendar pa je nacionalizem dosti bolj kompleksen fenomen, kot ga vidijo primodialisti. Gellner izhaja iz trditve, da *nacionalizem vznikne kot specifičen odgovor na strukturne potrebe družbe pri prehodu iz agrarne v industrijsko družbo*.

Od agrarne k industrijski družbi

Če hočemo slednjo trditev dobro razumeti, si moramo nekoliko поблиže pogledati Gellnerjevo razumevanje zgodovine, ki jo razdeli na tri stadije:

1. nabiralniška družba (lovci, ribiči, skratka pobiranje iz narave in ne produkcija),
2. agrarna družba in
3. industrijska družba (zgodnja in pozna (in ne POSTindustrijska družba)).

Kot je Gellner pokazal v svoji knjigi *Plough, Sword and Book* (The Structure of History; 1991), se vsak tip družbe sooča s problemi na področjih produkcije, kognicije in prisile (coertion) in jih rešuje na svoj specifičen način. Ta trditev je pomembna zato, ker se nacionalizem po Gellnerju pojavi kot stranski produkt določene rešitve za omenjene probleme, ki jo najde družba v prehodu iz agrarne v industrijsko fazo (splošni izobraževalni sistem). Poglejmo si, kako je videti ta trditev od blizu.

Agrarna družba

Osrednja značilnost agrarne družbe je po Gellnerju (1983: 8-18) osredotočanje na proizvodnjo hrane in njeno shranjevanje ob stabilni tehnologiji (inovacije so redke). Ta značilnost pomeni, da je življenje percipirano kot igra z ničelno vsoto (zero sum game): če kdo dobi več pomeni, da nekdo drug dobi manj. Za razliko od nabiralniške družbe se v agrarni prične visoko vrednotiti potomstvo (predvsem moško: to so bodoči delavci in vojaki), kar privede do povečanja natalitete (in nenazadnje do malthuzijanskih idej) in končno do položaja, ko je populacija nevarno blizu mejam možnosti oskrbovanja iz lokalnega okolja. Lakota je konstantno prisotna nevarnost (zato imamo na primer v molitvi "daj nam danes naš vsakdanji kruh"), vendar ne za vse ljudi enako: višji sloji se ji navadno izognejo, ker so oni tisti, ki kontrolirajo skladiščenje hrane. Glede na to imamo torej v agrarni družbi opravlja z:

- permanentnim bojem za (višji) status,
- visokim vrednotenjem agresivnosti,
- hierarhično urejenostjo družbe,
- preziranjem dela in
- malo inovacijami.

Gellner pravi, da je *nastanek pisave* dogodek, ki je po pomenu enakovreden samemu nastanku države. Pisava, ki se je verjetno razvila v povezavi s pobiranjem davkov je omogočila *kognitivno in kulturno shranjevanje* (navadno v navezavi na duhovništvo) in *politično centralizacijo* (državo!) (ibid.). Ti dve idiosinkratični formi delitve dela imata bistven vpliv na *socialno strukturo* agrarne družbe, kjer lahko govorimo o stratificiranem, horizontalno segregiranem vladajočem razredu vojakov, administratorjev, duhovščine in (včasih tudi) trgovcev, na drugi strani pa o vertikalno razdvojenih skupnostih agrikulturnih producentov. Bistvena Gellnerjeva trditev na tem mestu je, da imamo tako pri vladajočih kot pri vladanih *velik poudarek na kulturni diferenciranosti in ne na homogenosti* (ibid.). Pri vladajočih razredih igra kulturna diferenciacija (izbran jezik, okus, oblačenje...) pomembno vlogo utrjevalca socialne diferenciranosti in ji na ta način podeli videz trajnosti, neizogibnosti in naravnosti.

Pod tem nivojem vladajoče, kulturno separirane manjšine obstaja svet malih lokalnih skupnosti, vezanih na svoje gospodarje z mehanizmi ekonomske in ne politične lojalnosti, zaradi česar pride v teh, navznoter orientiranih skupnostih, do nastanka lokalnih posebnosti (najlepši primer so verjetno dialekti). Nihče, ali skoraj nihče (izjema je včasih duhovščina) nima interesa v promoviranju kulturne homogenosti v agrarni družbi: kultura je vrezana v družbo bodisi horizontalno (kot razloček specifične družbene kaste) bodisi vertikalno, ko definira majhno lokalno skupnost (ibid., tudi str. 28-31).

Ernest Gellner je v svojih predavanjih poudaril, da glede na to v agrarni družbi očitno ni mehanizma, ki bi združeval kulturo s politiko, kar je bistvo nacionalizma. Lokalne skupnosti so odvisne od face-to-face interakcije, kar pomeni, da se ne morejo bistveno razširiti, ne da bi se spremenile preko razpoznavnosti. Zato lokalne, participirajoče skupnosti redko zaobsegajo vso kulturo, katere del so. Mestne državice, na primer, imajo le izjemoma svoj lasten jezik. Antična Grčija je v

tem primeru tipična: čeprav so Grki imeli močno zavest o skupni (helenski) kulturi nasproti barbarom, ta ni našla svojega *političnega izraza* v številnih med seboj skreganih državah. Ko pa je končno prišlo do neke vrste pan-helenske politike pod makedonskim vodstvom, je ta hitro prerasla v imperij daleč preko kulturnih meja helenizma.

Industrijska družba

Popolnoma drugačna od agrarne družbe pa je industrijska družba (glej Gellner 1983: 19-38). Po Gellnerju igra tukaj središčno vlogo koncept racionalnosti, predvsem v dveh pomenih. Prvi je koherenca ali konsistentnost - enako obravnavanje vseh primerov, drugi pa je učinkovitost - hladna, racionalna izbira najboljših sredstev za doseg jasno formuliranega cilja. Racionalnost stoji tako v ozadju pomembne kulturne specifičnosti modernih družb: *enotne konceptualne valute*. V industrijski družbi so tako vsa dejstva locirana v enotnem kontinuiranem logičnem prostoru, kjer so izjave vezane druga na drugo, tako da v principu en sam jezik opisuje svet in nimamo več opravka s posebnimi, privilegiranimi in ločenimi področji ali dejstvi, sakraliziranimi in izvzetimi iz enakopravnega obravnavanja (ibid.: 20-24).

Na tej osnovi se je zgodilo nekaj enkratnega v človeški zgodovini. Koncept sveta kot homogenega fenomena, odprtega sistematičnim in nediskriminirajočim raziskovalnim praksam, je ponudil možnost neskončnega kombiniranja njegovih elementov v poslanstvu ideje večnega napredka. To je pripeljalo do enkratnih značilnosti industrijske družbe, ki jih je Gellner predstavil na svojih predavanjih:

- ekonomski in tehnološki napredek je široko priznan in odobran (filozofska ideja večnega napredka je prvič v zgodovini človeštva vrednotena pozitivno),
- visoko vrednotenje produktivnosti in odkritij, tudi agresivnosti
- svet ni več podložen maltuzijanskim premisam: otroci niso več viskoko vrednoteni (če imaš veliko otrok to ni nikakršno zagotovilo povišanja tvojega statusa),
- vsaj v principu nehierarhična družba: prehodi med statusi so možni, saj ti niso več permanentno pripisani (kaste),
- egalitarna ideologija (razlike med ljudmi niso v njihovi duši, ampak na bančnem računu, kar pa je možno spremeniti),
- spremenjena narava dela: delo v agrarni družbi je bilo manualno, v industrijski družbi pa se uporablja mišice samo še med vikendom za rekreacijo. Opravka imamo torej s *prehodom od fizičnega k semantičnemu delu*.

Bistvena posledica vseh teh premikov je bila predvsem ta, da stara stabilnost strukture družbenih vlog postane povsem nekompatibilna s svetom permanentne rasti in napredka. Inovacija pomeni delanje novih stvari na nove načine, meje vlog za njihovo izvajanje pa glede na to seveda ne morejo iste kot pri tistih aktivnostih, ki jih nadomeščajo. Vse to pomeni, da mora zaradi nepredvidljivosti novih inovacij biti izobraževalni sistem modernih družb, čeprav so te najbolj specializirane doslej, *najmanj* specializiran. To omogoča hitro prehajanje iz ene zaposlitve v drugo, ki jo zahteva visok dinamizem sprememb v delitvi dela v sodobnih družbah. V ozadju nespecializirane izobrazbe namreč stoji predpostavka, da lahko

vsakega dobro pripravljenega specialista ponovno pripravimo za nov specializem, brez večje izgube časa (povzeto po predavanjih in po: Gellner, 1983: 24-38).

Gellner izpostavlja še en faktor, *vsebinsko* profesionalnih aktivnosti. Ker delo danes vse manj pomeni manipulacijo s stvarmi in vedno bolj manipulacijo s pomeni, postane eksplicitna in precizna komunikacija prvič v zgodovini zelo važna (ibid.). V zaprtih skupnostih agrarnih in plemenskih svetov so bili v komunikaciji kontekst, ton glasu, geste, osebnost in situacija vse. Komunikacija se je dogajala brez pomoči precizne formulacije. V modernih družbah, temelječih na visoki tehnologiji in pričakovanju permanentne rasti, ki zahtevajo tako mobilno delitev dela kot natančno komunikacijo med tujci, pa postane standardiziran, neoseben jezik nujnost, ki jo lahko zagotovi spet le "nacionalni" izobraževalni sistem. Nacionalni zato, ker verjetno nobena enota pod to velikostjo ni sposobna osnovati piramido osnovnih in srednjih šol, fakultet in vsega specializiranega spremljajočega osebja. Posledica tega pa je, da je zaposljivost, ponos, varnost in samospoštovanje posameznikov odvisna od njegove *izobrazbe* in da so meje kulture, znotraj katere so bili izobraženi, tudi meje njihovega sveta, kjer lahko, moralno in profesionalno, dihalo (Gellner, 1983: 36). "Moderni človek ni lojalen monarhu, zemlji ali veri, ne glede na to kaj lahko o tem reče, ampak svoji kulturi. Kultura ni več stvar olupševanja, potrjevanja in legitimizacije družbenega reda, ki se ohranja tudi z ostrejšimi in prisilnejšimi omejitvami, kultura je danes nujen deljen medij, življenska kri in minimalna skupna atmosfera, znotraj katere člani družbe šele lahko preživijo" (ibid.).

Stara tenzija in distinkcija med visoko (pismeni sloji na dvoru, duhovščina) in nizko (folk) kulturo se v moderni družbi *izbriše*. Prvič v zgodovini postane visoka kultura (pismenost) del celotne družbe, kot posledica univerzalnega izobraževalnega istema. Visoka kultura je v industrijski družbi *predpogoj* kakršne koli efektivne participacije v družbenem življenju. To pa pomeni, da postane *etničnost izredno pomembna*, pogosto celo pogoj posameznikovega preživetja, kar je v popolnem nasprotju s agrarnimi družbami, ki so bile izrazita mešanica različnih kultur, religioznih praks, kast... Od tega objektivnega pomena lastne etnične pripadnosti pa do njenega visokega subjektivnega vrednotenja (nacionalizem) pa je potem le še korak.

Nacionalizem se torej v kontekstu vsega povedanega kaže kot neke vrste stranski produkt uvedbe nacionalnega izobraževalnega sistema, ki se je pojavil kot odgovor na specifične zahteve novega okolja industrijske družbe. Pri tem je potrebno poudariti, da Gellner s svojo konceptualizacijo fenomena nacionalizma ne nasprotuje zgolj že omenjenim primodialistom, ki so prepričani, da je bil nacionalistični sentiment prisoten "od vedno", ampak tudi številnim avtorjem, ki poskušajo prikazati nacionalizem zgolj kot prazno zablodo ali lažno ideologijo. Nacionalistična čustva po Gellnerju namreč nastanejo v trenutku, ko postane posameznikova nacionalna pripadnost *dejansko* zelo pomemben faktor v njegovem življenju.

Vendar pa je potrebno opozoriti, da je opisani model na nek način "idealno-tipski", saj *velja le za primere, kjer so se nacionalne in politične meje prekrivale* (Anglija, Francija...). Gellner se tega zaveda in zato vpelje dva nova razločevalna

koncepta (1983, 51-58, tudi 62 in naprej), s katerima pojasnjuje odstopanja od svojega izvirnega modela:

1. pregrade pri komuniciranju in
2. omejevanje entropije.

Prvi se nanaša predvsem na izkušnjo novonastalih nacionalizmov v vzhodni Evropi, ki so nastali na prostoru treh razpadlih imperijev (Ruskega, Avstrijskega in Turškega), drugi pa na post-kolonialno situacijo v nerazvitem svetu. Ker Slovenija spada v prvo kategorijo, se mi zdi smiselno predstaviti nekaj osnovnih idej, ki jih v zvezi s tem Gellner razvija.

Pregrade pri komuniciranju

Razlike, ki so nastale pri oblikovanju nacionalizma pri podrejenih narodih v večnacionalnih imperijih devetnajstega stoletja, Ernest Gellner pojasnjuje skozi koncept "pregrad pri komuniciranju" (barriers to communication). Tovrstne pregrade so navadno nastale v zgodnji fazi industrializacije in so temeljile na prejšnjih, pred-industrijskih kulturah. Hendikep, ki so ga posamezniki doživljali, ko so bili potegnjeni iz kulturnih in lingvističnih skupin daleč od središča, kamor so se priselili v iskanju zaslužka, je lahko pripeljal do nacionalističnih čustev, če je bila privilegirana elita tuja. V tovarnah in na gradbiščih je bila množica obubožanih in izkoriščanih posameznikov in večina je govorila v podobnem jeziku, medtem ko je elita govorila tuje, tako da je iz tega kontrasta nastal nov koncept naroda, ki so ga podpirali tudi nekateri napredni intelektualci (predvsem učitelji in novinarji) (ibid.: 58-62). Ta osnovni koncept zaradi boljše nazornosti Gellner prikaže na izmišljenem, idealno-tipskem modelu *RURITANIJE*, ki vsebuje vse idealne značilnosti situacije, ki jo opisuje kot pregrado v komuniciranju. Ključni momenti tega modela bi bili nekako naslednji:

1. Ruritanci so kmečka populacija, ki govori kopico bolj ali manj podobnih dialektov in naseljuje del širšega imperija Megalomanije. Ruritanska aristokracija in uradništvo govori jezik megalomanskega dvora (ki spada v drugo jezikovno skupino).
2. V preteklosti so Ruritanci doživeli številne nesreče, ki so lepo opevane v številnih žalostinkah (ki so jih v 19. stoletju neutrudno zbirali vaški učitelji in so postale svetovno znane z delom velikega ruritanskega skladatelja L.-ja).
3. V 18. stoletju je Ruritanija imela svojega slavnega družbenega bandita (social bandit) K.-ja
4. V 19. stoletju je prišlo do velike eksplozije prebivalstva in nekatera druga področja v imperiju Megalomanije so se hitro industrializirala (toda ne Ruritanija sama, ta je ostala nerazvita, pretežno agrarna dežela). Ruritanski kmetje so bili prisiljeni iskati delo v industrijsko bolj razvitih delih imperija in nekateri so ga dobili, pod, za tiste čase, obupnimi pogoji. Ker so Ruritanci govorili nek obskuren in redko pisan jezik, so imeli še posebej veliko težav v mestih in slumih, kamor so se preselili.
5. V tem času pa so se liberalne ideje širile med izobraženo ruritanijsko mladino. Nadaljevanje delavske migracije, širitev osnovne izobrazbe in vpoklica v vojsko je

priskrbelo ruritanskim buditeljem vedno širši krog tistih, ki so jim prislunili. Tuji etnografi, zgodovinarji in muzikologi so s svojimi raziskovanji ruritanijske kulturne dediščine prav tako pomagali povečevati nacionalno samozavest.

6. Posledično so imeli Ruritanci dve opciji: asimilirati se v dominantno kulturo Megalomanije ali pa poskusiti vzpostaviti svojo lastno, neodvisno državo. Kljub temu, da je bila prva opcija v posebnih primerih relativno pogosta izbira, pa so dogodki navadno potekali po drugem scenariju.

7. V osnovi ni bilo nobenega dolgoročnega kalkuliranja interesov. Nacionalistični intelektualci so bili polni toplega in velikodušnega oboževanja svojih sonarodnjakov (povzeto po: Gellner 1983: 58-62)

Ta idealno-tipski model naj bi torej bil, po Gellnerjevem prepričanju, tipična matrica nastanka nacionalizma v vzhodni Evropi, predvsem v deželah bivše avstro-ogrske monarhije. Klub določenim zadržkom, ki jih imam do modela in jih bom predstavil v nadaljevanju teksta, je zanimivo videti, kako nastanek slovenskega nacionalizma vsaj v nekih splošnih obrisih resnično pade v to matrico.

Splošna teorija

Ernest Gellner je tudi poskusil generalizirati nekaj svojih zaključkov in na ta način podati nekaj napovedi za prihodnost. Kot smo videli, po njegovem mnenju sovraštvo v agrarnih družbah ne more obstajati v obliki nacionalizmov. Tu je šlo v glavnem le za spopade med različnimi klani in med višjimi in nižjimi razredi. Politična kultura je v industrijskih družbah očitno povsem drugačna: visoka kultura je razširjena po vsej družbeni lestvici, kar lahko zaradi visokih stroškov omogoči le država. Država in kultura tukaj prvič prideta skupaj. Nacionalizem je posledica tega, svojo konfliktno naravo pa v veliki meri črpa prav iz težavnosti prehoda iz agrarne v industrijsko družbo. Lep primer te konfliktnosti, ki ga Gellner podrobneje analizira (Gellner 1993a), je evropska zgodovina. Po Gellnerju lahko zgodovino evropskega nacionalizma shematiziramo v naslednjih pet stadijev.

1. *Dunajski kongres* l. 1815: ponovna vzpostavitev evropskega reda po Napoleonovem porazu. Za to obdobje sta poglobitni dve značilnosti:

- popolna indiferentnost do problemov etničnosti, nacionalizma in
- zelo malo protesta proti takšnemu krojenju usode narodov. Še vedno je sprejeto kot povsem naravno, da se zemljevid Evrope ponovno nariše glede na dinastične interese.

Gellner pa opozarja, da je bila v tem trenutku kača že na vrtu - vključitev etničnosti v politiko: *CENTRALIZIRANA DRŽAVA* (razsvetljenstvo + Napoleon) pomeni med drugim birokracijo, ki operira v enem jeziku, vendar ne več v latinščini. To pa zna biti problem: če na Češkem uradniki govorijo nemško to naleti na večje nasprotovanje, kot če bi govorili latinsko. Nemščina v uradih, za razliko od nevtralne latinščine, zelo jasno naznačuje hierarhijo med dvema narodoma.

2. *Iridenta*: pojav zavestnega nacionalizma 1820. leta (Grčija), ki se do leta 1918 neprestano širi. Za ta nacionalizem velja, da je predstavljal politični neuspeh in popoln kulturni uspeh. Ob začetku prve svetovne vojne (1914) zemljevid Evrope

ni bil bistveno drugačen od tistega iz leta 1815, razen Nemčije, Balkana in Italije. Ta nacionalizem je pomenil tudi velik ideološki uspeh (načrt ameriškega predsednika Wilsona iz leta 1918, ki je izhajal iz pravice do samoodločbe narodov bi bil povsem nemogoč leta 1815).

3. *Versailles* 1918-1938: triumf nacionalizma, država se prizna kot zaščitnik kulture. Vendar pa je implementacija tega načela v etnično pisanih okoljih predstavljala šibkost v sistemu, kar je končno pripeljalo na oblast Goebbelsa in Hitlerja. Zaradi kompleksnosti novega zemljevida (manjšine) kulturna homogenost ni bila dosežena, tako da so bili tisti časi v znamenju eksplozivne mešanice, ki sta jo označevala dva visoko konfliktna momenta:

- male teritorialne enote z neizkušenimi in pohlepnimi voditelji in
- manjšine, ki so pogosto pripadale nedavno dominantnim narodom (Nemci, Madžari...) z veliko samozavestjo in močno podporo matične države.

4. *Etnično čiščenje*: v dvajsetih letih naöega stoletja pri Grkih in Turkih in v štiri-desetih pod krinko vojne se uporabijo brutalne metode za dosega etnične homogenosti. Spomnimo se na izseljevanja, koncentracijska taborišča, poboje, holokavst...

5. *Določeno izginevanje nacionalizma*, vsaj ponekod (po letu 1945). Tu so možne različne razlage, na primer teorija konvergence, po kateri razlike med narodi počasi izginevajo, zmanjševanje pomena teritorialnega principa (briljanten ekonomski uspeh poraženih držav v zadnji vojni) itd. (povzeto po: Gellner, 1993a in predavanjih).

Zgodovina vzhodne Evrope je bila po Gellnerjevi oceni vedno v znamenju nekih zaostankov za zahodno Evropo in tudi za položaj po letu 1989 je bil na predavanjih, nekaj let po objavi omenjenega članka, prepričan, da lahko vzhodnjaki več ali manj le izbiramo med tremi opcijami, ki jih je razviti Zahod že preživel:

- etnično čiščenje (točka 4),
- suverenost (3) in
- preseganje nacionalističnega ekskluzivizma (5).

Pri tem pa se zdi, da je pozabil na očitno dejstvo, da so dežele vzhodne Evrope pri svojem sledenju razvitejšemu zahodu vedno oblikovale neke lastne, unikatne rešitve (glej na primer Anderson, 1989 in Anderson, 1992).

Problem Vzhodne Evrope

Zanimivo je, da profesor Gellner v svojem delu ni izoblikoval nekega bolj sistematičnega pristopa k problemu specifične oblike nacionalizma v Vzhodni Evropi, predvsem po prelomnem letu 1989. Na nekaterih mestih se sicer ukvarja s enkratnimi problemi, s katerimi se soočajo določene post-socialistične države (na primer Rusija, glej Gellner, 1993), a zdi se, da je njegov pogled primarno uprt v preteklost, v čas nastanka moderne industrijske družbe, ki po njegovem mnenju poraja fenomen nacionalizma.

Model *Ruritanijske* predstavlja osrednji koncept, s katerim poskuša Gellner "ujeti" nastanek Vzhodnoevropskega nacionalizma. Vendar pa ima ta model, kljub

Gellnerjevemu odličnemu poznavanju Vzhodne Evrope, nekaj šibkih točk. Če vzamemo za primer Madžarsko, lahko ugotovimo, da zgodovinski potek dogodkov ne ustreza povsem avtorjevemu modelu in to na nekem ključnem mestu. V mislih imam dejstvo, da se je madžarski nacionalizem pojavil kar nekaj desetletij pred industrializacijo te dežele ali sploh celotne Avstrije in je že leta 1848 kulminiral v evforičnem in izrazito nacionalističnem upor proti avstrijski nadvladi. To pa bistveno nasprotuje Gellnerjevemu argumentu, da šele industrializacija in posledična situacija preprek v komuniciranju privedeta v Vzhodni Evropi do nacionalističnega sentimenta. Pomen te nekompatibilnosti modela z zgodovinskim dogajanjem je še toliko večji v luči dejstva, da je Gellner po rodu madžarski žid in da je bil model očitno narejen z referenco na nekatere madžarske posebnosti (kot je na primer slavní skladatelj L., ki je po Gellnerju zaslužen za razširitev poznavanja nacionalne ljudske glasbe (Gellner 1983: 58) po vsem svetu - L. v tem primeru očitno pomeni Franz Liszt).

Na koncu naj še omenim neko krajšo Gellnerjevo razpravo, katere implikacije bi lahko bile zanimive tudi za Slovence. V knjigi *Encounters with Nationalism* (1994) v nekem poglavju (glej str. 130 in naprej) Gellner polemizira z znanim češkim filozofom, Janom Patočka, sicer poznanim tudi kot ustanoviteljem češke oporečniške skupine *Listina 77*. Jan Patočka je v svojem delu ponudil provokativno razlago določene "majhnosti" češkega nacionalnega značaja, za katerega je značilna "malenkostnost duše" (ibid.: 137), ki ni zmožna velikih, dokončnih odločitev in soočenja z resnimi žrtvami, kakor to velja za češke sosede - Poljake, Nemce, Madžare in Avstrijce. Patočka vidi izvor te nesrečne lastnosti ("Small is not beautiful", pravi Patočka (str.134)) v dveh momentih. Prvič, češki nacionalizem temelji v katolicizmu, ki jim je bil vsiljen po husitskem porazu v bitki na Beli gori leta 1620 in se je stoletje in pol kasneje transformiral v zaplankano anti-reformatorstvo in drugič, Čehi so zavrnili novo, tujo aristokracijo, kar je pripeljalo do samozamejitve v egalitarizirano, klavsto-filično skupnost (v nasprotju z hierarhiziranimi multietničnimi družbami sosedov). Na ta način je bilo češko "ponovno rojstvo od spodaj" (rebirth from below), ker zaradi malenkostnosti ni bilo sposobno izboljšati svojega položaja v monarhiji, kot so to uspeli Madžari, obsojeno na trdovraten boj za majhne prednosti. (ibid., 140-141). Edina uteha, ki jo Patočka pri vsej tej zgodbi najde je, da so bili Čehi, če ne drugega, vsaj prvi v množici narodov, ki so osnovali svoje države skozi "ponovno rojstvo od spodaj" (kot sledilce Patočka omenja predvsem narode Baltika in Balkana) (ibid., 132).

Gellner se strinja s Patočkovimi izvajanjí na mestih, kjer se zdi, da se ta približa razumevanju nacionalizma kot posledice pogojev modernizacije, toda v osnovi ga zavrača kot spekulativno kalkuliranje stroškov in koristi dogodkov v češki zgodovini, torej kot početje, ki ga sam Patočka zavrača kot malenkostnost. Za nas je ta kontroverza zanimiva predvsem iz stališča, da je tudi pri Slovencih najti neko "malenkostnost" in klavsto-filijo, o kateri govori Patočka. Glede na to in glede na dejstvo, da obstaja med zgodovino Čehov in Slovencev več pomembnih strukturnih podobnosti:

- tudi Slovenci smo zgodaj izgubili svojo aristokracijo,

- prav tako je katoliška reakcija na grob način pregnala iz naših krajev protestantizem, in
- v 19. stoletju smo se bili primorani, podobno kot Čehi, boriti korak za korakom za majhne izboljšave svojega nacionalnega položaja v Musilovski Kakaniji, bi morda vseeno lahko tvegali trditev, da je Gellner Patočkovo spekulacijo prehitro zavrnil. Kdo ima prav, je v v tekstu pač irelevantno. Tu predstavljamo samo neke zelo osnovne značilnosti Gellnerjevega spoprijema s fenomenom nacionalizma, tako da naj dilema o izvoru nekaterih potez češkega in slovenskega narodnega značaja ostane kot kost, v katero bo morebiti kakšen od bralcev z veseljem zagrizel.

LITERATURA

- Predavanja prof. Gellnerja na Central European University v Pragi, študijsko leto 1994/1995.
Anderson, Perry. 1989. Prehodi iz antike v fevdalizem, *Studia Humanitatis*, ŠKUC, Ljubljana.
Anderson, Perry. 1992. Rodovniki absoltistične države, *Studia Humanitatis*, ŠKUC, Ljubljana.
Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell.
Gellner, Ernest. 1991. *Plough, Sword and Book (The Structure of History)*, Paladin, London.
Gellner, Ernest. 1993. "Homeland of the Unrevolution"; *Deadalus*, vol. 122, no. 3 of the *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*.
Gellner, Ernest. 1993a. "Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi"; *Teorija in Praksa*, let. XXX, št. 3-4, str. 37; Ljubljana.
Gellner, Ernest. 1994. *Encounters with Nationalism*, Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA.